
PODNÍCENO DURYCHEM

PŘÍSPĚVEK KE SLOVOSLEDU A SLOHU ČESKÉ PRÓZY*

FRANTIŠEK KOPEČNÝ

Je tomu letos už 21 let, co Jaroslav Durych napsal do právě se rodícího tehdy vědeckého časopisu *Slovo a slovesnost*⁽¹⁾ převelice zajímavé a myšlenkově odvážné noticky o slohu. Odvaha a nekompromisnost nebyla u Durycha nic nového, zajímavé bylo, že jeho myšlenky otiskla revue přece pokroková. Pokroková, ale slibující zdravé pojetí pokroku, skutečného pokroku, jak o tom mluvily slibné věty její předmluvy, stavějící velkorysost a cílevědomost kultury gotické proti nuznému včerejšku konce 19. století; věty, kárající hluchotu ke kultuře barokní a rehabilitující opravdu mistrného jazykozpytce jejího Václava Jana Rosu, kterého běžná móda⁽²⁾ stavěla do té doby vedle úpadkového zjevu Jana Václava Pohla. Zaujalo nás už to, že jsme se se jménem Jaroslava Durycha shledali pojednou v revui lingvistické.

Jaroslav Durych se pokouší ve svém příspěvku o věc nemalou. O odhalení zákonitosti mezi vnitřní pravdivostí myšlenky a architektonikou věty. O odhalení zákonitosti mezi duchem člověka i národa a jeho slohem. Pokouší se oddělit vnitřní, pravdivé jádro myšlenky od nepravdivých, neupřímných a nějak vynucených neorganických

* Stať převzata ze samizdatového sborníku *Jaroslavu Durychovi k sedmdesátým narozeninám 1956*.

1 Srov. v 1. ročníku (1935) jeho článek „O slohu latinském a o slohu českém“ na s. 112–117.

2 Tou se řídí např. v *Zeitschrift für slavische Philologie*, 5, 1928, Miloš Noha, který na s. 201 staví přirozeně Rosu do hrozného temna a jeho gramatiku (*Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae*), které ještě Dobrovský uměl vzdát zaslouženou chválu, nazývá „berüchtigt“: zřejmý důkaz, že ji buď vůbec nikdy v rukou neměl, anebo ji neotevřel. Už předmluva by jej byla musila upoutat.

jejích přívěšků, jak je prozrazují právě poruchy v této větné architektonice. To je to, co jsem ne nadarmo označil jako nesmírně zajímavé, protože lingvisté z profese se o tyto věci starají příliš málo, pokud k tomu nejsou nuceni pedagogickou praxí ve škole. Ta ukazuje, že by toto oddělení stylistiky mohlo, ba mělo být zařazeno do metodiky mateřského jazyka. Mělo by to užitek ovšem jen tehdy, kdyby to bylo svěřeno do rukou durychovských.

Přiznávám se, že tato chvála vyplývá více z obdivu k samé poutavosti tematiky, kterou Durych přinesl, nežli z opravdového poznání této zákonitosti. Věřím v ni předem, ale nemá každý buňky pro snadné její postižení. Především to jako výhradu, když si dovoluji poznamenat, že Mistrův postřeh se mi někdy zdá vyplývat jenom z jedné stránky, právě z té obsahové, kdežto její formální důsledky v architektuře věty obyčejný smrtelník-lingvista vidí málokdy. Durych takové úzké odborníky, a tedy jen nedoškolené lingvisty snad předvídá, protože na s. 114 je sám jemně varuje: „Jest ovšem nutno velmi soustředěně se zaposlouchati...“ Ale třebaže jsem této rady neuposlechl ani napolo, přece si myslím, že málokdo z laiků dovede vždycky spolu s Mistrem vypo-slouchat ze samé architektury věty „projevy utrhačnosti“ nebo „zvuk liturgický“ a „zvuk brlohů“, „barvení krvi“ a „strach pýchy“ – a pocít, že „poslední díl věty se tu rozlévá jako triumfální průvod, jehož konce nelze dohlédnouti“, připisují ze značné části i samému slovu *triumphus* v probíraném konci Suetoniovy věty (*elephanto per provinciam vectus est*), *turba militum quasi inter sollemnia triumphi prosequente*,³⁾ a to přes pomalý koncový kursus a pravidelný.

Bylo by ovšem bláhové usuzovat z této výhrady, nota bene laikovy, na zásadní nesouhlas. Po pravdě řečeno, jsou tu některé Durychovy postřehy, spíš ale ze slohu Vančurova nežli Suetoniova, převelice podivuhodné a pozoruhodné. A co je hlavní, Durychovi neušel podstatný rys této spojitosti myšlenky s jejím vyjádřením. Ukázal, a to i svou

3 [Jel provincií na slonu, následován zástupem vojáků jako při triumfální slavnosti. Suetonius, *De vita caesarum*, VI (Nero), 2.]

spisovatelskou praxí, že má jemný smysl pro zákony větného členění. Nejde jen o rozměrový rytmus, ale i o rytmus takzvaného aktuálního členění větného. Nemohu se ani zdaleka pouštět po příkladu Mistrově do úlohy tak odvážné, abych vystopovával odraz různých citových odstínů ve stavbě věty. Chci se proto z rozumné nouze omezit na pár velmi obecných poznámek o nejzákladnějším zákonu aktuálního členění větného a o jeho přirozené souvislosti se slovosledem – a potom ještě o jedné zajímavé věci: jak si sama povaha jazyka tištěného (určeného pro čtení) vynucuje, pro zvláštní ráz své větné intonace, nejen slovosledové, ale někdy i gramatické odchylky od řeči přímo mluvené.

Bezprostřední stavba věty je úzce spjata s bezprostředním vznikáním myšlenky. Je odrazem tohoto bezprostředního růstu myšlenky, je odrazem stavby myšlenky. Potom může být přirozeně přeformována. Švýcarský lingvista Albert Sechehaye dosti trefně kvalifikuje výstavbu věty jako „un mouvement de la pensée qui va du terme admis (prédonné ou présupposé) au terme d'aboutissant“.⁽⁴⁾ Tedy odraz růstu myšlenky od jejího členu známého (nebo stylizovaného jako známého) ke členu konečnému. Abychom zmírnili výtku nic neříkající mechaničnosti, musíme ovšem dodat, že se tím konečným členem obecně rozumí člen v dané situaci nejzávažnější, to novum, které se ke známé situaci dodává, kterým se tato situace kvalifikuje. Ten začáteční člen se nazývá buď východiskem výpovědi, nebo taky o něco méně vhodně základem výpovědi – a mimo to někdy starším termínem, vzatým už z mluvnického rozboru věty (a proto prý nevhodným), totiž psychologický podmět. Konečný pak člen, který jakoby korunuje výpověď dodáním rysu obsahově pro tu situaci nejzávažnějšího, se pak jmenuje jádro výpovědi nebo (podle mluvnické analogie) psychologický přísudek. Psychologický podmět může zůstat (tak jako podmět mluvnický) často nevyjádřen, je-li dán zřetelně situací. Slyšíme-li zvuk kapek, nebo vidíme-li, že prší, kvalifikujeme tuto vnímanou situaci psychologickým přísudkem, slovem *prší*.

4 V knize *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1926. [Citát je na s. 31].

Náhodou je tu *prší* i přísudkem mluvnickým. Když už situace takto kvalifikována byla, můžeme ji dále zpřesnit, nebo je nová kvalifikace dána objektivní změnou. Může říci týž nebo jiný mluvčí: *A prší pořádně*. V této větě je slovem známým, výchozím, to *prší*. To je tedy psychologickým podmětem (= východiskem výpovědi), třebaže mluvnicky zůstává stále přísudkem. A psychologickým přísudkem, jádrem výpovědi, je tu nově kvalifikující slovo, adverbium *pořádně*. Proti větě *vlaštovky cvrlikají*, kde jsou mluvnické i psychologické podměty a přísudky shodné, vznikne v jiné situaci věta *cvrlikají vlaštovky* – když totiž tu byl napřed zvukový vjem a teprv potom zjištění, kdo jej vyvolal. V této druhé větě je začáteční sloveso psychologickým podmětem a slovo *vlaštovky* psychologickým přísudkem, tedy právě naopak než u rozboru mluvnického. Na mluvnickém rozboru věty se nemění nic. Mluvnický rozbor spočívá na logickém vztahu mezi nositelem znaku (to jest podmětem) a znakem, kterým tento podmět kvalifikujeme. Vznik věty, její výstavba, se přirozeně nemusí řídit tímto pořadím logických vztahů: můžeme vyjít podle situace buď od nositele znaku (podmětu) k znaku samému (přísudku), např. *vlaštovky cvrlikají* nebo *chrpa je modrá* – anebo musíme někdy podle situace vycházet napřed od znaku a hledat teprv jeho nositele: *cvrlikají vlaštovky*, *modrá je chrpa*, *čekanka a šalvěj*.

Je jasné, že pro slovosled věty (ale i pro slovosled rozvitějších větných členů, které mají větný charakter) a zejména pro přízvukové intonační poměry věty je tato vzniková situace činitelem prvořadým. Ona určuje výstavbu věty čili tzv. její aktuální členění. Je tedy aktuální členění větné postup od psychologického podmětu (východiska výpovědi) k psychologickému přísudku (jádru výpovědi). S tímto postupem je spjata i intonační linie věty i její slovosled. Člen obsahově nejzávažnější, obsahové novum, nese vždy větný přízvuk a stojí normálně na konci věty.

Fakt, že psychologický přísudek je nositelem větného přízvuku, je zákon bezvýjimečný. Jeho koncové postavení však není už nutně závazné. Ve vzrušené řeči se setkáváme dokonce s invertním slovo-

sledem, napřed jde psychologický přísudek a potom psychologický podmět: *hotov je – chudák, nohu mu přejelo* (totiž auto) apod. Nebo má psychologický přísudek postavení středové: *máš to v tašce asi*, v lidové řeči jsou dokonce případy typu *máš vzít lopatu si a jít*. Pozoruhodné je, že při tomto invertním nebo posunutém slovosledu vyniká větný přízvuk psychologického přísudku ještě výrazněji než při slovosledu normálním, tj. při jeho postavení koncovém. Už z tohoto důvodu bude sotva správné tvrzení jinak bystrého českého jazykozpytce neobyčejně jemných postřehů, Viléma Mathesiusa, že lidový slovosled typu *máš to v tašce asi* vznikl ze snahy vyhnout se ostrému vyznění koncovým přízvukem.⁵⁾ Stojí-li psychologický přísudek na konci, nebývá přízvukové vyznění věty ostré. Lidový typ slovosledu *máš to v tašce asi* vysvětlíme přirozeněji tak, že mluvčí spěchá s členem obsahově nejzávažnějším – a ostatní větné členy přidává jako méně závažné dodatky.

Se slovosledem posunutým se však setkáváme i ve slohu básnickém, myslím tu přirozeně na básnický sloh prozaický. Pro ilustraci stačí tu uvést pár příkladů z počátku 1. kapitoly *Babičky* Boženy Němcové: *Tu najednou přišel babičce list...*, *v němž jí na vědomost dávala, že manžel její službu přijal...* (místo: dávala na vědomost, že její manžel přijal službu); *...manžel pak vždy jen přes léto že tam bude, když i paní kněžna se tam zdržuje* (místo: že tam bude vždy jen přes léto, když se tam zdržuje i paní kněžna). Takové jasné příklady by bylo možno převelice rozmnožit. *Tady* je možno odůvodňovat předsunuté postavení psychologických přísudků autorčíným úmyslem (nebo třeba i jen básnickým instinktem) vyhnout se slovosledu normálnímu, a to, jak je zcela jasně vidět, z vysloveně rytmičtých důvodů. *Babičku* Boženy Němcové není možno číst s onou automatizovanou větnou intonací, která je pro tištěný jazyk příznačná a normální. Ale o tom viz ještě níže.

5 Srovnej v souboru jeho statí *Čeština a obecný jazykozpyt* (Praha, 1947) na s. 358.

Větný přízvuk má tedy ve stylu citovaných příkladů takzvanou kulminační funkci, tj. *okolo něho* se kupí slova méně přízvukná, on tvoří intenzivní střed věty nebo větného kóla – proti nevýhodnému krajovému postavení normálnímu; asi tak jako je nevýhodné, zejména u delších slov, krajové (tzv. delimitativní) postavení českého slovního přízvuku proti kulminativnímu, středovému postavení přízvuku polského. Ovšem jde o věci jen zdaleka srovnatelné, kulminativní *větný* přízvuk v rytmické próze typu citovaných příkladů nemůže mít přirozeně tolik intenzivní strohosti jako přízvuk *slovní*. A to přesto, že platí i pro tento typ básnického posunu větného přízvuku hořejší pravidlo o větší přízvukové intenzitě předsunutého psychologického přísudku. Božena Němcová se vyhne ostrostem zařazením do rytmické osnovy. Ve větě *Syn řemeslník též byl již samostatným* má přízvukový střed věty, slůvko *těž*, nakonec přízvuk méně ostrý, než by byl ve slovosledu normálním (byl už *těž* samostatným – nebo: byl už samostatným *těž*); právě tím odtržením od slova *samostatným* se umožňuje jisté zdůraznění, jisté přízvukové posílení samého tohoto slova *samostatný*, jež jinak zaniká pod přízvukem modálně zdůrazňujícího *těž*, zdůrazňujícího tím silněji, čím blíže stojí.

Popsaný postup aktuálního členění větného má platnost obecnou. Ale je velice zajímavé, jak se tato obecně platná výstavbová zákonitost věty v různých jazycích různým způsobem vyrovnává se stavbou gramatickou.

V klasické latině vidíme tendenci po takové formaci věty, aby splýval přísudek psychologický s mluvnickým: na konci věty stojí sloveso. A zatímco v češtině bývá velmi často mluvnický podmět ne východiskem výpovědi, tedy podmětem psychologickým, nýbrž až korunou výpovědi, tedy psychologickým přísudkem, je taková věc v angličtině nemožná. Tam věta musí začínat podmětem mluvnickým, nepředchází-li náhodou nějaké rozvitější nebo jinak samostatně cítěné adverbialní určení. V angličtině není možno zkonstruovat větu obdobnou české větě (z prostředka vyprávění) *toho psa uviděl hajný*, věta anglická musí začínat i tu mluvnickým podmětem, tedy

chceme-li mermo začít slovem *pes*, musíme užít konstrukce pasivní *the dog was seen by a gamekeeper*. V angličtině je tedy (až na případy předsunutých samostatných větných členů) povinná shoda psychologického podmětu s podmětem mluvnickým. Anglický slovosled není zdaleka tak volný jako český, je mu přidělena mluvnická úloha právě proto, že je angličtina jazyk chudý na mluvnické přípony. Nepatrná zásoba mluvnických přípon vede k nutnosti využít mluvnický slovosledu (na odlišení subjektu od přímého a někdy i nepřímého objektu). Z této situace plyne pak nutnost shody psychologického podmětu s podmětem mluvnickým. A tato okolnost vede (jak jsme už viděli) nejen k větší frekvenci pasivních vazeb v angličtině nežli v češtině, ale i k faktu, že se v anglickém pasivu i nepřechodná slovesa stávají přechodnými: *I was shown a new house*, řekne Angličan, doslova „já jsem byl ukázán (nový dům)“, tj. „byl mi ukázán nový dům“. *The girl was offered a cup of tea*, „děvčeti byla nabídnuta číška čaje“ – doslova ovšem jako by „děvče bylo nabídnuto (číška čaje)“. V anglické větě nemohou stát na prvním místě dativy, a to vede až k takovému pronikavému vlivu na mluvnické konstrukce. Je to celé zřetězení faktů, ukazuje, jak v struktuře jazyka jedna složka souvisí s druhou, jak je pro metodiku vyučování nezbytné, ale i pro cesty bádání prvořadě důležité snažit se postihnout tu první základnu, na níž struktura jazyka spočívá.

V angličtině je povinná shoda mezi podmětem psychologickým a mluvnickým, v klasické latině tendence po shodě mluvnického i psychologického přísudku. Příčiny jsou však patrně jiné. Vyrůstá-li požadavek angličtiny ze samé struktury jazyka (ovšem: čím byla vyvolána? Je úpadek koncovek příčina nebo důsledek?) – jde u latinské věty jistě zřetelněji o železnou kázeň logického formování slohového: podmět a přísudek jsou dva myšlenkové svorníky věty, je potřebí to i tvarově zdůrazňovat v její stavbě – nejen krátké, kde je to obvyklé (*slunko svítí*, *die Vögel singen*), ale i ve stavbě věty dlouhé: do dvou mluvnických svorníků se ve větě klasické latiny uzavrou všechna jejich další určení, v naší větě se dodávají ex post. Slovosled klasické

latiny je v zásadě zrovna tak umělý jako jeho středověká nápodoba v národních jazycích evropských, jako jeho dožívání ve vedlejší větě spisovné němčiny. Naše věta je víc práva cestám spontánního růstu i vzájemné obsahové závažnosti. *Sedláci na jaře ořou* má přísudkové jádro na konci, *sedláci sejí žito* nikoli. To není náhoda a odbývat to mechanickými pravidly umoňuje ducha žáků. Uvědomíme-li si, že předmět tvoří nezbytné významové doplnění⁽⁶⁾ slovesa, že je obsahovým jádrem jeho, že je naň obsah slovesa zaměřen, pak vidíme, že věta *sedláci kopou brambory* je stavěna tak, že je i v ní shoda mezi předměty a přísudky psychologickými a mluvnickými, poněvadž obsahovým jádrem přísudkového výrazu jsou *brambory*. Jaký jiný má skutečný obsah sloveso *vzítí* nebo *poslati* nebo *řící* nežli ten, který udávají jejich předměty? Říká-li se mechanisticky, že hlavní věta má smysl sama o sobě a může sama o sobě stát, zkuste to s hlavní větou *řekl mu* v souvětí *řekl mu, aby o tom nemluvil!* Předmět je nerozpojitelně svázán s obsahem slovesa.

Český slovosled vyhovuje pružně požadavkům spontánního růstu věty. Je impulsivnější proti svázanému (ať už z toho, či onoho důvodu) slovosledu latinskému nebo anglickému. Je patrně groteskní, že i slovosled výrazně impulsivní může zkonvenčnit právě v té původně nenormální, zdaleka ne slohově neutrální větné výstavbě: V jazyku irském začíná věta normálně předmětem, což je u nás bez zvláštního impulsu možno jen uprostřed kontextu, tedy přece jen po přípravě (typ *toho psa uviděl hajný; myši chytá kočka*) – a což je dokonale cizí sousední a soupeřské angličtině. Ale i železná košile se, jak vidět, může stát obvyklou, abychom obrátili přísloví.

Totéž aktuální členění s postupem od známého k nově dodávanému je i v útvech větě poněkud příbuzných, totiž v rozvitějších větných členech, zejména dodatkově, okolnostně určujících: *po Fridrichově*

6 Předmět se taky v mnoha jazycích jmenuje „doplnění“, tak například hned v polštině (dopełnienie) a v ruštině (dopolnenije), ale též ve francouzštině (complément), němčině (Ergänzung) aj.

útěku z Prahy (= když Fridrich utekl z Prahy), stavovská rebelie skončila. I zde jsou mezi různými jazyky zajímavé rozdíly.

V některých jde obdoba mezi architektonikou věty a architektonikou výrazu hodně daleko. Jako má stavba věty dva svorníky, psychologický podmět a psychologický přísudek, tak je má i výraz, a to i přívlastkový výraz. V češtině nebo v němčině je tu obdoba jen potud, pokud není třeba zatlačit primárnější přívlastek od jeho jádra ve prospěch přívlastku sekundárnějšího. Je třeba možno říci jenom *zničení velké části armády morem*; *odjezd sovětských žurnalistů do Francie*. Do Francie nebo *morem* jsou dodatkové, sekundární členy přívlastkových výrazů, mají i jako přívlastky ráz adverbialního určení; nemůžeme je přemístit blíž k jádru na úkor přívlastků primárnějších, vyjádřených genitivem. Ale ve francouzštině je možno říci *la destruction par la peste d'une grande partie de l'armée* a v ruštině je možno říci *otjezd vo Franciju delegacii sovetskich žurnalistov*, v angličtině jsou věty typu *the instinct in such matters of this excellent woman*. Cítíme-li my, že výrazy stojící v uvedených příkladech francouzském, ruském a anglickém na konci je třeba i v češtině vystihnout jako psychologické přísudky, musíme výrazy rozvést ve věty: *když byla (tím) morem zničena velká část armády*; *když do Francie odjela (i) delegace sovětských novinářů* – anglický výraz třeba vyjádřit podle širšího kontextu třeba *a instinkt pro tyto věci měla tato vynikající žena*. Takové vyjádření potřebujeme ovšem jen, když sama pohroma morová nebo samo ježdění do Francie jsou okolnosti z kontextu známé a nové je to, že mor zachvátil z armády velkou její část a že do Francie odjela i delegace novinářů sovětských. Musí tu být zkratka pro takové vyjádření zřetelný silný impuls, kdežto v uvedených jazycích lze užít těchto slovosledů i neutrálně, třebaže i ve francouzštině je nakonec rozdíl mezi *la destruction par la peste d'une grande partie de l'armée* a *la destruction d'une grande partie de l'armée par la peste* podle toho, co cítíme jako závažnější, sdělení vhodnější moment v dané situaci.

Viděli jsme, že požadavek přirozeného vzniku věty vede k normálnímu slovosledu „psychologický podmět – další členy – psychologický

přísudek“. Je-li psychologický přísudek posunut kupředu, nebo je-li dokonce slovosled zvrácený, vyžaduje to přízvukového zesílení tohoto psychologického přísudku. Avšak jazyk psaný a tištěný je odpoután od živé vznikové situace a mimoto zbaven gestikulačních a intonačně signalizačních prostředků. Interpunkce je vystihuje jen velmi nedokonale. Např. mluvená eliptická věta *Copak vy ve městě?* může mít podle situace dvojí naprosto rozdílnou intonaci,⁷⁾ kterou my svým jediným otazníkem nevystihneme. Nota bene otazník a zvolavník za dlouhými větami vedou při pomalejším a obtížnějším čtení k neorganickému nabrání příslušné intonace až na samém konci tázacích nebo zvolacích vět (nakonec i tato neumělost má vliv na formaci intonace knižních otázek nebo zvolání). Praktičtější je interpunkce španělská, jež na tázací nebo zvolací ráz věty upozorní čtenáře hned na počátku.

Je proto přirozené, že tištěný jazyk ani neusiluje o takové zvraty psychologického přísudku. To vede k neobyčejně ustálenému intonačnímu schématu vět tištěného jazyka. Neznamená to přirozeně, že jde o naprostou mechanizaci intonační. My konečně nemluvíme ani o intonaci ve smyslu hudební, tónové stránky věty. Byla by to úvaha další; musím tu jen odkázat k výstižné studii Karcevského v *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 4 (s. 188–227). Nám jde zde o to, že věty tištěného jazyka mají větný přízvuk na konci, spojený se slovem, kterým se dodává nová situace k dosavadní známé. Takže se dá schematicky vystihnout sloh vyprávěcí prózy takto:

a – b / ab – c / abc – d atd.

Začínáme situací *a*, přidáme znak *b*. Vyjdeme od tohoto nového znaku *b*, nyní už známého – anebo ovšem ještě jednou od původní situace *a* – a přidáme znak *c* atd. Nejzjednodušeněji a nejčastěji jde o schéma *a – b / b – c / c – d / d – e...*: *V jedné vesnici bydlely dvě vdovy. Jedna*

7 Podle toho, znamená-li „Copak vy jste ve městě?“ (překvapuje fakt, že tam vůbec jsou) – či znamená-li „Copak tu děláte (ve městě)?“ Okolnost, že jsou tu, nepřekvapuje, chceme jen vědět, proč.

se jmenovala Blažková a druhá Janková. Blažková byla bohatá, ale lakomá; Janková byla chudobná, ale měla dobré srdce. Jednou přišel do vesnice žebrák atd. V tištěném jazyce je nemožné, úžasně rušivé a nápadně neorganické, předsuneme-li slovo žebrák a napíšeme jednou přišel žebrák do vesnice. Protože to čtenář ve větné intonační mechanice přečte zcela jistě napoprvé špatně. V řeči mluvené se takový předsun může vyskytnout, zdůrazní se při něm jen o něco více slovo žebrák, ač ruší i tam, když není dostatečného důvodu, abychom k němu sáhli. Takovým dostatečným důvodem může být ve vypravování většinou jen umělecký záměr, buď snaha po rytmizaci prózy, jak bylo vidět na příkladech z Němcové, nebo může jít o věrný odraz situace dialogické, protože ve větách mimo vypravování, tedy ojedinělých nebo dialogických, jsou zvraty častější – a mají svůj důvod, jak bylo výše řečeno.

Přání prozkoumat v tomto ohledu důkladněji jazyk Jaroslava Durycha zůstalo mi přáním zbožným. Je možno říci jen to, že Durychova věta je hodně citlivá vůči požadavkům vzpomenuté zákonitosti a sleduje ji většinou velmi jemně. Cituji jen namátkou vybrané věty (z *Paní Anežky Berkové*): *Také nějaký muž na protějším chodníku začal dívku pozorovat velmi dychtivě, ale marně. Nebo: Ale bolest jest údělem člověka a řešení tajemství není dáno jemu. ...ale mysl byla náchylna spíše se těšiti na další překvapení příjemná než zdržovat se u jednotlivých nedostatků.* Na konci vět stojí tu výrazy opravdu nejzávažnější: *dychtivě, ale marně; jemu;* v posledním případě máme větné celky dva (druhým je infinitivní vazba začínající s *než*) a oba jsou stavěny velmi dobře, v prvním šlo dokonce v zájmu této zákonitosti ke správnému slovosledovému přemístění adjektiva (*překvapení příjemná*). Durych tu vystihl potřebu aktuálního členění daleko citlivěji než ve větě bezprostředně předcházející, (*ozval se nějaký bezradný zvuk dechového nástroje*), který prozrazoval bezradnost skladatelovu, kde bylo spíš na místě ponechat normální nepřesmyknutý slovosled *skladatelova bezradnost*. Neruší ovšem citlivěji ani tento případ, bezradnost je patrna z předchozího kontextu, tedy už známa, a tak je výraz *bezradnost skladatelova* jen přepisem výrazu *bezradnost toho skladatele*.

Durychovi není cizí ani rytimizace textu, kterou jsme ilustrovali na Boženě Němcové, protože je pro její sloh příznačná. Rytimizace potřebuje přirozeně rozměrnější a složitější větné celky, aby se v nich mohla uplatnit, to je obecně platné. Nejméně nápadný je ještě typ (zase z *Paní Anežky Berkové*) *Přišla k příjezdu, když velký rychlík již okázale zadul pod klenbou nádražní...* s vhodným zvratem místo obvyklého, ale kakofonického *když již velký rychlík okázale zadul...*, nebo *když již okázale zadul velký rychlík...*, nebo dokonce nerytmického *když již okázale zadul pod nádražní klenbou velký rychlík*. Je to, jak jsme řekli, přes zřetelné pravidelné vlnění přízvuku a nota bene stejný rozměr příslušných úseků (5 + 5 + 7 + 6 slabik)⁽⁸⁾ typ poměrně ještě méně nápadný. Zajímavé je to, že u Durycha jde eurytmie často ruku v ruce s eufonií: *Hle, to byla Popelka opravdu z pohádky, hodná státi se královnou (Sedmikráska)*. První dvě kóla vzestupná, další tři zřetelně odlišené sestupné stopy tvoří jeden vyšší celek z hlediska aktuálního členění. – Do rytmicky členěných vět třeba počítat i některé z případů s předsunutým psychologickým přísudkem: *Když se trochu přemohla, takže už jen její ňadra se chvílemi smála, jako haluze růží, zmítané vichrem...* (*Sedmikráska*). Vyskytuje se ostatně tento citovaný příklad ve složitém větném celku, jehož architektura je držena *jen* rytmickým členěním a jinak je tuze volná! (Viz ve vydání Moravského kola, 1948, s. 62.)

Jinak je samo posunutí psychologického přísudku u Durycha řídké a větný přízvuk mimo poslední slovo bývá vyvolán nechutí měnit normální slovosled a sledovat tak zákonitost větného členění vždy a bez výjimky do nejmenších podrobností: *Byl sice ješitný a opovážlivý, ale taková přece jest přirozenost všech lidí (Paní Anežka Berková)*; větný přízvuk na *všech*.

V situacích vyžadujících vystižení emoce se setkáme spíše už s úplným zvratem psychologického podmětu a přísudku: *Jen tvé jméno si opakuji (Na horách)*. Zde se mimo to zvrat (místo papírového *opakuji*

8 Tato pravidelnost pokračuje v zákonu obkročného rýmu: syče jako měch obrovských varhan – zase dva celky 5 + 5.

si jen tvé jméno) vyskytá v dialogu, věrně tedy obráží jeho znaky. Ve větách *Ale kdyby to bylo ještě míli cesty, tím sladší by to bylo* (*Sedmikráska*); *(chtěla raději přivřít oči, ale nemohla), poněvadž tak prudká byla její veselost* (ibidem) stáhnou k sobě psychologické přísudky *prudká* a *sladší* intenzitní adverbia *tak* a *tím*, která by stejně nemohla stát na konci věty. Své dobré odůvodnění mají konečně i případy typu *(cítila v srdci prázdnotu, kterou právě nyní neměla čím zaplnit)*, a *než ji nakvap zaplnit věcmi zatímními a neuspořádanými, raději nechat ji prázdnou* (*Paní Anežka Berková*).

Po zběžném seznámení se s Durychovým slohem po této stránce možno se ještě odvážit tvrzení, že na jeho stavbu věty nemá vcelku vliv ani chronologie, ani tematika v širším slova smyslu; jen tematika ve smyslu užším, tj. místní situace v kontextu.

Viděli jsme, že invertní slovosled je normálně pro český vyprávěcí sloh knižní nevhodný už jen z toho důvodu, že nemáme prostředků, abychom naň zřetelněji upozornili. Rytmický impuls je jistě prostředek výjimečný na to, aby normálně vyznačoval přemístění větného přízvuku. Pro úplnost je však třeba upozornit, že máme i jeden prostředek čistě mluvnický na takovéto upozornění. Je jím přísudkový instrumentál. Tento pád je právě nejobektivněji motivován touto svou funkcí – upozorňovat na přísudkovou platnost jména. Takže když přísudek předchází před podmětem, stává se objektivně nutným vyjádřit tuto okolnost instrumentálem. Věta *pravý umělec je obratný řemeslník* svádí na papíře k falešnému pojetí pro svou dvouznačnost. Pravý význam jí dodá až mluvená intonace. Zdůrazníme-li přízvukově *pravý umělec*, pochopí posluchači, že tu jde o zesílení myšlenky, kterou v krotké podobě vyjadřuje věta *obratný řemeslník je pravým umělcem*. Aby však nemusel čtenář uhadovat tento záměr teprve z kontextu a ze situace, třeba napsat při invertním slovosledu *pravým umělcem je obratný řemeslník*. Převeleme tím ulehčíme porozumění a tím také čtení se správnou intonací. Ostatně i při normálním slovosledu uijeme v přísudku raději instrumentálu nežli nominativu. Ale při inverzi je to kategorický imperativ. Normální je tedy Durychova věta *Největším hano-*

bítelem Habsburků byl Fridrich Hurter – a zcela výjimečná je (v jazyce psaném) Bassova věta *Boháč musí být a člověk znamenitého vkusu* (ten ženich totiž, kterého si přeji). Je přirozenější překlad 1 Kor 10,4 *a tou skálou byl Kristus* (Sušil, Sýkora, Col, Škrabal) nežli *a ta skála byl Kristus* (Žilka). Není tu podstatnou (jak vidět hned z tohoto tvaru) námitka, že u adjektiv instrumentál po slovese *býti* nestává. Předcházejí-li v přísudkové funkci před podmětem, bývá i u nich. Je nejen přirozené, ale vlastně jediné možné říci, že se musíme snažit dospět ke skále, *kterou je Kristus* – a je naprosto sektářské a protestující proti zdravému rozumu napsat dokonce v této situaci *která je Kristus*, jak jsem četl v některém katolickém dokonce textu, v němž si zařadil nějaký arcipurista. Bassův i Žilkův příklad lze snést alespoň v řeči mluvené, ale tuto větu ani tam ne, protože tu není možno vyznačit přísudkovou funkci zájmena *která* větným přízvukem. Ten musí být na slově *Kristus*. Instrumentál doplňkový bude tuším jediným dokladem toho, jak má architektonika věty vliv i na výběr *mluvnických* prostředků. Architektonika obyčejné věty vypravovací, ne rytmizované věty básnické.

LITERATURA

DURYCH, Jaroslav

1935 „O slohu latinském a o slohu českém“; *Slovo a slovesnost* 1, č. 2, s. 112–117

KARCEVSKIJ, Sergej

1931 „Sur la phonologie de la phrase“; in: *Travaux du Cercle linguistique de Prague* 4, s. 188–227

MATHESIUS, Vilém

1947 *Čeština a obecný jazykozpyt* (Praha: Melantrich)

NOHA, Miloš

1928 „Die čechische Sprachwissenschaft 1914–1927: Geschichtlicher Überblick“; *Zeitschrift für slavische Philologie* 5, č. 1–2, s. 200–215

SECHEHAYE, Albert

1926 *Essai sur la structure logique de la phrase* (Paris: Librairie ancienne Honoré Champion)

EDIČNÍ POZNÁMKA

Studie Františka Kopečného „Podníceno Durychem. Příspěvek ke slovosledu a slohu české prózy“ byla zatím otištěna pouze v samizdatovém sborníku *Jaroslavu Durychovi k sedmdesátým narozeninám 1956*, který neoficiálně připravili spisovatelovi přátelé a obdivovatelé. K uspořádání sborníku se později přihlásil redaktor nakladatelství Odeon a Kopečného žák Vladimír Justl (1999); o sborníku podrobněji viz Komárek (2018) a Durych – Komárek – Kudrnáč – Šulc – Vladyková (2000: 497–498).

Jeden exemplář sborníku je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze ve fondu Durych Jaroslav. Z něho jsme vycházeli při edici Kopečného textu; jeho rukopis ani jiné verze se nezachovaly. Studie je psána strojem na sedmnácti nestránkovaných listech formátu A4, kterým předchází titulní list s kaligraficky vyvedeným jménem autora a názvu stati.

Toto strojopisné znění jsme upravili pravopisně a v odůvodněných případech i obsahově: doplňujeme jméno *Václav Rosa* na *Václav Jan Rosa*, titul románu *Anežka Berková* (uvedený víckrát v různých pádech) na *Paní Anežka Berková* a část věty *kdyby bylo svěřeno* (v závěru 2. odstavce) na *kdyby to bylo svěřeno*; údaj *5 + 5 + 6 + 6 slabik* v odstavci začínajícím „Durychovi není cizí ani rytimizace textu“ opravujeme na *5 + 5 + 7 + 6 slabik*. V tomtéž odstavci nahrazujeme původní tvar *nerytmické* syntakticky náležitým *nerytmického* (ve spojení *nebo dokonce nerytmického*).

Podle současné pravopisné kodifikace upravujeme psaní přejatých slov (*automatisovanou*, *intensitě*, *intensitní*, *intensivní*, *inversi*, *linguista*, *linguistické*, *mechanisaci*, *methodiku*, *passivních*, *passivu*, *prosaický*, *rytmisace*, *rytmisované*, *schema*, *signalizačních*, *stylisovaného*, *thematika* na *automatizovanou*, *intenzitě*, *intenzitní*, *intenzivní*, *inverzi*, *lingvista*, *lingvistické*, *mechanizaci*, *metodik*, *pasivních*, *pasivu*, *prozaický*, *rytmizace*, *rytmizované*, *schéma*, *signalizačních*, *stylizovaného*, *tematika*; transkripci *dopolnenije* zpřesňujeme na *dopolnění*), hranice slov a zkratk v písmu (*a pod.*, *na př.*, *na příklad*,

t. j., t. zv., tak zvaného, v celku na apod., např., například, tj., tzv., takzvaného, vcelku), velká písmena (*mistrův* na *Mistrův*; velké písmeno měníme na malé po dvojtečce, nenásleduje-li citát), interpunkci (pisatel měl ve zvyku oddělovat rozvité infinitivní vazby ve funkci přívlastku, např. *Přání, prozkoumat v tomto ohledu důkladněji jazyk Jaroslava Durycha, zůstalo mi přáním zbožným* – v takových pozicích čárky rušíme) a předložku *s* s genitivem (*s hlediska* na *z hlediska*). Některé další zkratky upravujeme podle úzu takto: *J. V. Pohla* na *Jana Václava Pohla*, *str. na s.*, *I Cor. na 1 Kor.* Římské číslice udávající ročník periodik nahrazujeme arabskými.

Zvýraznění v textu zachováváme podle naznačené intence pisatele, ale na rozdíl od možností psacího stroje je technicky provádíme jinak. Citáty analyzovaných příkladů z uměleckých děl píšeme kurzivou bez uvozovek, citáty z odborné literatury obyčejným písmem v uvozovkách. Odkazy na odbornou literaturu ponecháváme v původní podobě, abychom neporušili jejich rozmanité syntaktické zapojení do autorova výkladu; tituly zmíněných prací lze snadno najít v závěrečném soupisu literatury. Poznámky pod čarou pocházející od autora nevyznačujeme; poznámky editorské uvádíme v hranatých závorkách.

Karel Komárek

LITERATURA

DURYCH, Václav – KOMÁREK, Karel – KUDRNÁČ, Jiří – ŠULC, Jan – VLADYKOVÁ, Věra

2000 *Jaroslav Durych – život, ohlasy, soupis díla a literatury o něm* (Brno: Atlantis)

JUSTL, Vladimír

1999 „Jedenáct zastavení u jména Durych“; *Host* 15, č. 2, s. 29–33

Jaroslavu Durychovi k sedmdesátým narozeninám 1956

1956 samizdat, 136 stran. LA PNP Praha, fond Durych Jaroslav

KOMÁREK, Karel

2018 „Jaroslavu Durychovi k sedmdesátým narozeninám“; in Michal Přibáň et al.: *Český literární samizdat 1949–1989: edice, časopisy, sborníky* (Praha: Academia a Ústav pro českou literaturu AV ČR), s. 258–259

STIMULATED BY DURYCH. A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF WORD ORDER
AND THE STYLE OF CZECH PROSE

František Kopečný wrote a study entitled "*Podníceno Durychem. Příspěvek ke slovosledu a slohu české prózy*" (Stimulated by Durych. A contribution to the research of word order and the style of Czech prose) for the samizdat anthology *Jaroslavu Durychovi k sedmdesátým narozeninám 1956* (To Jaroslav Durych at the occasion of his seventieth birthday, 1956), arranged by Vladimír Justl, an editor and the student of Kopečný. The text has not been published anywhere else. In the study, Kopečný summarizes current findings concerning mutual relation between word order and semantic structure of utterances and he exemplifies them with the use of the quotes from Durych's prosas. He also points out certain identical features of artistic prose and colloquial speech.

Keywords: Jaroslav Durych; František Kopečný; Czech word order; semantic structure of an utterance; samizdat

Přeložil Josef Línek